

Blåkoll

(Jon Arne Sæter)

for friluftsliv og fjellvandring, samtidig som det også er håp om ytterligere å styrke forbindelsene mellom disse foreningene.

I administrasjonen er Anne Mari Bergquist nå ansatt som forretningsfører, og kontoret betjenes videre av Anne Marie Eilertsen og Lillian Svingen.

Til slutt vil jeg gjerne få takke for alle gaver og bidrag som foreningen mottok i 1982. En del av disse pengene er bl.a. brukt til innkjøp av vaskemaskiner til Gjevillvasshytta og Nedalshytta, en fornyelse som i høy grad var påkrevet.

Så håper jeg at alle får mange fine turer i 1983.

Svartådalen i Trollheimen

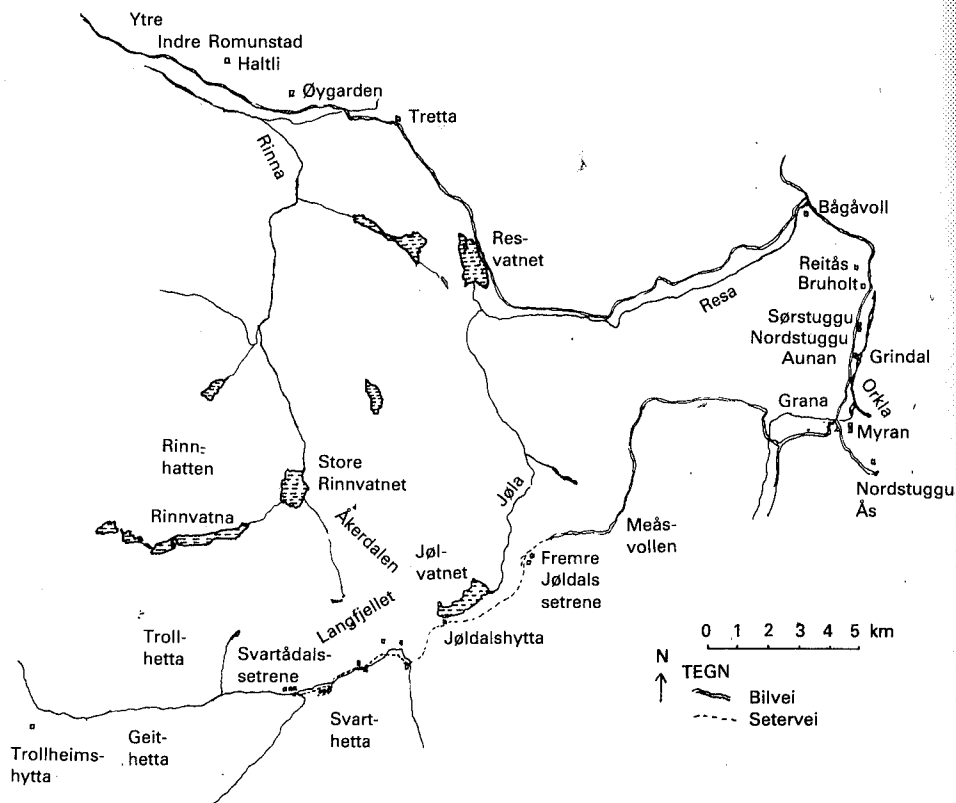
- om folk i fjellet før oss

Av ARNFINN KJELLAND

For mange fjellvandrere er Jøldalshytta et naturlig utgangspunkt for turer i Trollheimen. Derfra går turen naturlig vestover, og etter en knapp kilometer deler løypene seg. Ei går rett sørover, mellom Svarthetta og Gråfjellet mot Nerskogen og Gjevillvatnet. Ei går rett opp den bratte lia mot Langfjellet og Trollhetta, og ei fortsetter midt imellom disse mot *Svartådalen*.

Svartådalen kommer faktisk før vi aner det, ihvertfall geografisk. De første setrene vi passerer etter at løypene deler seg regnes nemlig dit - og vannskillet følger også myrene her. Men enda er det et godt stykke igjen til det som av de fleste oppfattes som den «egentlige» Svartådalen - som vi kommer til en halvtimes tid fra Jøldalshytta, etter å ha «bikket» over kammen mot disse øverste setrene. Følger vi turistforeningens løype ser vi snart flere setre nedover dalen. Og det er som seterdal - som arbeidssted for folk i fjellet før oss - jeg nå skal ta for meg Svartådalen. Men her har det ikke bare vært seterdrift. Det store fangstgravsystemet ved foten av Geithetta og ved de nederste setrene vitner om andre og eldre måter å utnytte ressursene i fjellet på. Men disse ligger i historiens mørke, foreløpig.

Setrene oppe på plataet mot Jøldalen - Hosetsetra, Haugasetra og Øyasetra etter kartet - har altså også vært regnet til Svartådalen. Men de er nok sikkert de yngste setrene i området, selv om seterbrukets oppkomst og eldste historie her som så ofte ellers er svært uklar. Det har forøvrig nylig vært en rettssak om rettighetsforholdene her, hvor bl.a. framvoksten av setrene ble forsøkt belyst. Konklusjonene var ikke entydige. Såvidt jeg kan forstå ble disse setrene ryddet på

Svartådalsetrene med eiere. Det er ikke kjent hvilken setervei Romundstadgårdene, Haltli og Øygarden i Rindal benyttet. Et blick på skissen skulle tilsi at ruta opp langs Rinna, over Store Rinnvatnet og Åkerdalen var den korteste. Fra Tretta øverst i Rindal var vel seterveien opp langs Jøla best.

Fra Grindalsgardene fulgte seterveien stort sett den nåværende bilveien over Meåsvollen til de fremre Jøldalssetrene, så videre forbi Jøldalshytta og nedover dalen.

seterretter kjøpt dels fra eieren av Jerpstad i Meldal, dels fra eiere nede i Svartådalen så seint som i 1850- og 1860- åra. For de som er spesielt interessert vil det komme en mer detaljert utgreiing om dette i Årsskrift for Rennebu historielag i år eller neste år.

Fra det stedet løypene deler seg kan vi forøvrig velge to ruter ned i dalen. Vi kan enten gå den gamle seterveien (en del omlagt og sterkt opprustet i 1982), eller vi kan følge TT's merker forbi Hosetsetra mot Langfjellet. Uansett hvilken løype vi velger treffer vi på rester etter setre så snart vi er nede i den egentlige Svartådalen. På kartet er den første som står til nedfalls, kalt Åssetra. Like ved den ser vi

grunnmurer etter ei eldre seter - og to-tre hundre meter lenger opp i dalen ved seterveien nok et anlegg. Disse setrene har i eldre tid vært kalt de øvre Svartådalsetrene.

Følger vi så veien og løypa videre nedover, kommer vi snart til det som i dag kalles de øvre setrene, på sørsida av åa. Her ser vi i alt tre setre (og et fjøs omgjort til hytte i nyere tid), med store seterløkker. Mens de øvre setrene var i drift ble disse kalt de *midtre* Svartådalsetrene.

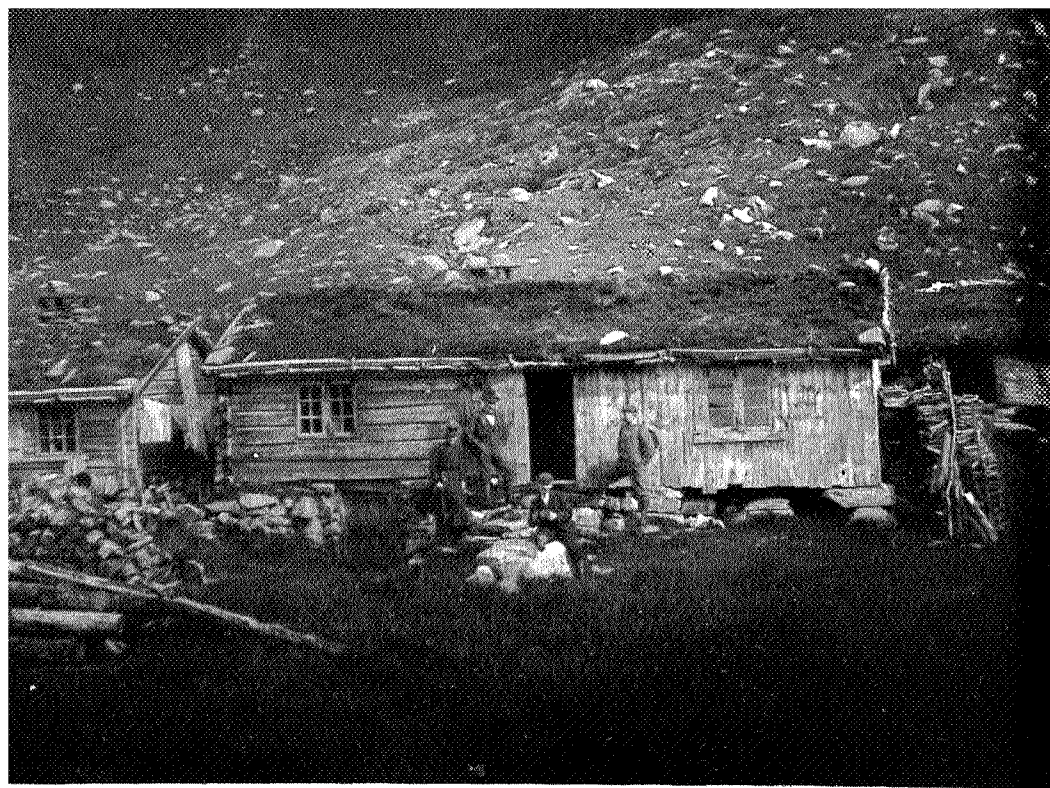
Går vi så videre, enten opp lia mot Geithetta eller gjennom selve dalen, får vi snart øye på de *nedre* setrene. De ligger på nordsida av Svartåa, med en frodig setervoll ned mot åa. Her er det i dag to seterhus, men den skarpøyde vil legge merke til tufter etter et tredje like ovenfor det øverste. Holder vi nå opptelling, finner vi at vi har passert fem setre med påstående hus, ei som er til nedfalls og tre tufter nede i den egentlige Svartådalen. I det neste avsnittet skal jeg gi et riss av framveksten av disse setrene, fra de ble ryddet for omtrent 250 år siden til i dag.

Framvekst og eiendomsforhold for setrene i Svartådalen

I 1754 klaget de tre oppsitterne på Austistuggu, Oppistuggu og Nestuggu Indre Romundstad i Rindal til øvrigheten over at naboene på Austistuggu og Utistuggu Ytre Romundstad hadde trent seg inn i en seterdal de med megen møyde hadde «Op-Ryddet» for mer enn 20 år siden. De var Svartådalen. Før oppsitterne på Indre Romundstad hadde tatt seg til rette her hadde ingen brukt dalen, etter deres egen påstand. Såvidt vites fikk de medhold, og inntrergerne måtte flytte.

Nestuggu Indre Romundstad ble nedlagt i 1768, og etter det var trolig bare to bruksberettigede setereiere i Svartådalen. Senere kjøpte *kanskje* gården Tretta i Rindal denne setra - i så fall var det der de nederste setrene ligger i dag.

Men det gikk neppe så svært lenge før brukerne på Ytre Romundstad var tilbake, selv om vi ikke har entydige skriftlige belegg for det. Men i beskrivelsen av dalen fra 1754 står det at den er bare 1/4 gammel norsk mil lang (under 3 km), noe som absolutt ikke stemmer. Med bare to setre etter 1768 er det sannsynlig at det ikke behøvde å oppstå tvist om naboene på Ytre Romundstad slo seg ned der den øvre setra nå ligger. Et par ting til tyder på dette. I 1813

Den gamle Bågavollsetra. TT's turistkvarter før Jøldalshytta ble bygd. Foto ca. 1902. Personene på bildet er trolig turister.

kjøpte Bruholt (gårdsnr. 165/bruksnr 1) i Rennebu halvparten av en seterrett av en av oppsitterne på *Ytre Romundstad*. Etter det gamle folk minnes lå denne eldste Bruholtsetra på de tuftene vi i dag kan se ved seterveien der dalen er på det smaleste. I 1820 og 1826 kjøpte først Sørstuggu Grindal (161/1), så Bruholt og Reitås (166/1) ut oppsitterne på de *Ytre Romundstad*gårdene. Eldre folk mener de tuftene vi i dag ser ved Ås-setra (på kartet) har vært seter for Sørstuggu- i så fall ligger det nært å anta at Reitås også hadde seter her oppe. Det kan ha vært der Nordstuggusetra står i dag - men det blir nærmest gjetning.

Så, i 1825 og 1826, slo eieren av gården Aunan (160/1) i Rennebu til og kjøpte setrene av begge oppsitterne på *Indre Romundstad*. Disse hadde trolig setrene sine der de øvre setrene ligger i dag - det var ihvertfall der Aunan hadde seter fram til omkring 1900. En gang mellom 1826 og 1843 må så Reitås ha kjøpt halvparten av disse seterrettighetene, for det året (1843) holdes det utskiftning mellom

Aunan og Reitås på den ene sida og eierne av de nederste setrene på den andre sida.

Det er ellers vanskelig å få tak på den eldste historien til de sistnevnte setrene. Den første *sikre* skriftlige omtalen er nemlig ikke før i 1841. Da inngår de daværende eierne av «...hver siin halvdeel i Sætermarken kaldet Trættesæteren i Svartaadalen...» en avtale om havning. Det er disse eierne, Øygarden og Austigard Haltli i Rindal, som er med på utskiftningen to år etter. Men av navnet virker det som om setra tidligere har hørt til Tretta i Rindalen alene. Denne gården var imidlertid neppe i bruk som selvstendig driftsenhet etter brann i 1792 - av det kan vi slutte at setra sannsynligvis er eldre. Etter den skyldsettingsforretningen som ble avholdt i 1870-71 er det også rimelig å anta at den er av de eldste - den fikk nemlig høyere skyld enn de andre (0,99 skyldmark, mot 0,53 for de midtre og bare 0,21 for den øvre). Dette var et uttrykk for bruksverdien av setrene.

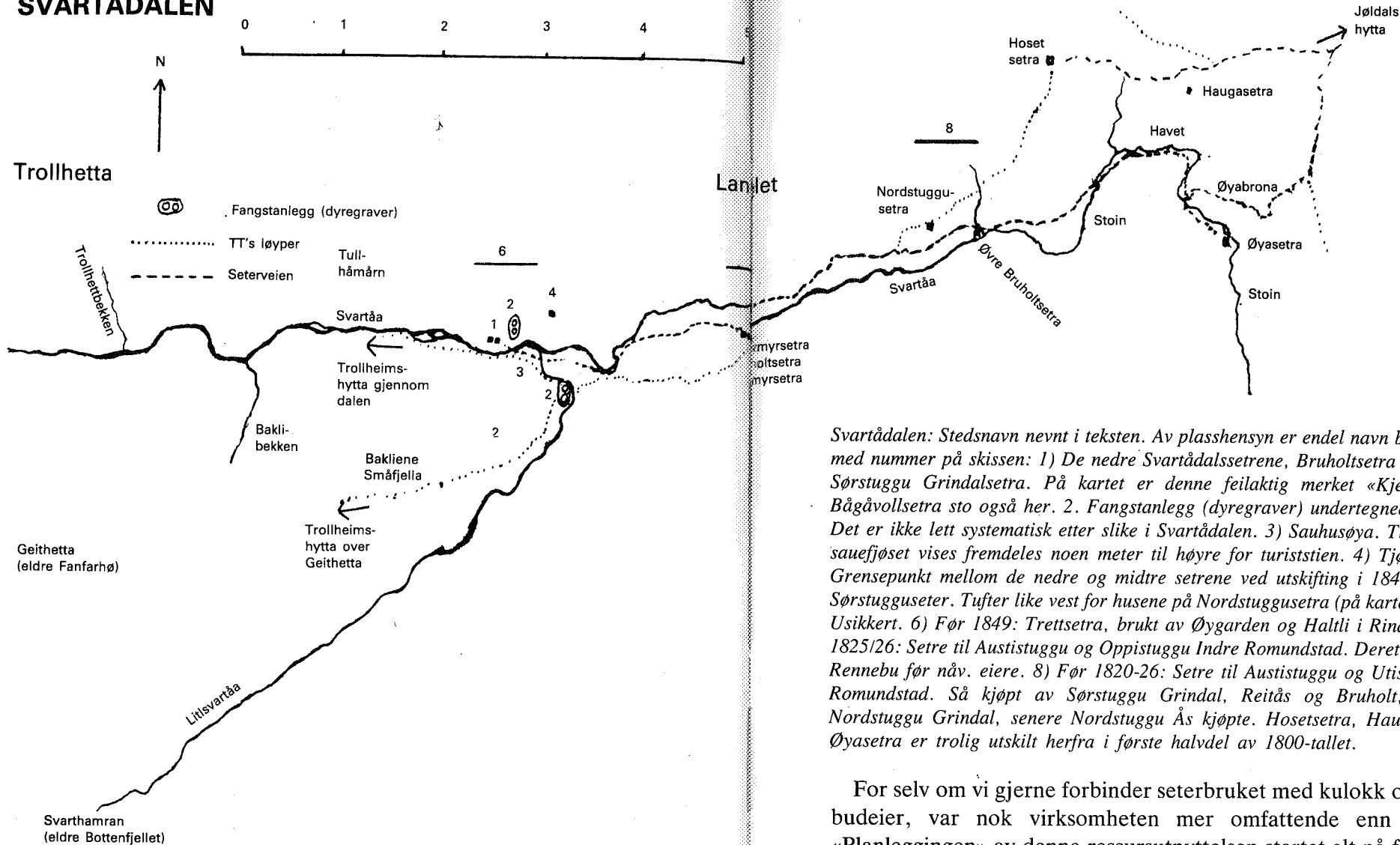
I åra 1849-51 kjøpte så Sørstuggu Grindal og Bruholt hver sin tredjedel i denne setra. Den siste tredjedelen ble kjøpt av Bågavoll (114/1) i Meldal omtrent på samme tid. Setra deres sto på de tuftene vi idag ser vegg i vegg med Bruholtsetra.

På denne tida kjøpte også Nordstuggu Grindal (162/1) i Rennebu seg seterrett øverst i dalen. Vi vet ikke hvem som solgte, men setra ble iallefall bygd der det i dag kalles Åssetra på kartet. De øvrige hadde da flyttet nedover, og altså stort sett etablert de setrene vi ser i dag.

En gang like før hundreårskiftet solgte Aunan setra til Myran i Rennebu. Øver-Myran (150/6) og Ner-Myran (150/8) delte denne mellom seg, og slik ble det tre setre midt i dalen. Omtrent samtidig solgte Nordstuggu Grindal til Nordstuggu Ås (146/1), og derfor står det altså Åssetra på kartet. Blandt eldre folk kalles den imidlertid fremdeles Nordstuggusetra, som jo passer i alle fall. Denne setra er nå i privat utenbygds eie.

Bågavollsetra var i drift til omkring 1915. Tidligere, før Jøldalshytta ble bygd, var det turistkvarter her, etter avtale med TT. Men da trafikken økte rett etter hundreårsskiftet, erklærte eieren «sig uvillig til lenger at ta imot,» (TT's årbok 1912 s. 100). I 1922 kjøpte Bruholt og Sørstuggu Grindal setra. Den setra som Nermyran brukte er ellers også solgt utenbygds i nyere tid.

SVARTÅDALEN

Svartådalen: Stedsnavn nevnt i teksten. Av plasshensyn er endel navn bare merket med nummer på skissen: 1) De nedre Svartådalsetrene, Bruholtsetra (øverst) og Sørstuggu Grindalsetra. På kartet er denne feilaktig merket «Kjellansetra». Bågåvollsetra sto også her. 2) Fangstanlegg (dyregraver) undertegnede kjenner. Det er ikke lett systematisk etter slike i Svartådalen. 3) Sauhusøya. Tuftene etter saueffjøset vises fremdeles noen meter til høyre for turiststien. 4) Tjønnaugen. Grensepunkt mellom de nedre og midtre setrene ved utskifting i 1843. 5) Øvre Sørstuggusetet. Tufter like vest for husene på Nordstuggusetra (på kartet Åssetra). Usikkert. 6) Før 1849: Trettsetra, brukt av Øygarden og Haltli i Rindal. 7) Før 1825/26: Setre til Austistuggu og Oppistuggu Indre Romundstad. Deretter Aunan i Rennebu før nåv. eiere. 8) Før 1820-26: Setre til Austistuggu og Utistuggu Ytre Romundstad. Så kjøpt av Sørstuggu Grindal, Reitås og Bruholt, før først Nordstuggu Grindal, senere Nordstuggu Ås kjøpte. Husetsetra, Haugasetra og Øyasetra er trolig utskilt herfra i første halvdel av 1800-tallet.

Årets gang for seterbrukerne

Den grunnleggende årsaken bak framveksten av seterbruket var behovet for å utnytte de ressursene som fantes i fjellet. Bøndene vurderte da som nå innsatsen i form av investeringer i hus og anlegg, og arbeidsinnsatsen ved driften, mot gevinsten. Så lenge dette ble ansett for «lønnsomt», ble ressursene utnyttet på en helt annen måte enn i dag.

For selv om vi gjerne forbinder seterbruket med kulokk og (vakre) budeier, var nok virksomheten mer omfattende enn som så. «Planleggingen» av denne ressursutnyttelsen startet alt på førjulsvinteren. Da ble nemlig kyrne «påsett», for kalving om våren. Det ga de beste produksjonsmuligheter på sommerbeitet, altså på setra. Etterhvert som vinterforingen ble bedre, endret dette seg riktignok noe - da ble kalvingen fordelt mer utover året, for å få en jevnere produksjon.

Folk og fe dro som regel til Svartådalen den første uke i juli. Men før det kunne skje måtte ofte «karfolka» utover noen dager på forhånd, for å hogge ved, sette opp klopper, reparere gjerder m.m.

Det trengtes mye ved til melkebehandlingen, både til å varme vann for rengjøring av bøtter og kar, og til å koke ost i store mengder.

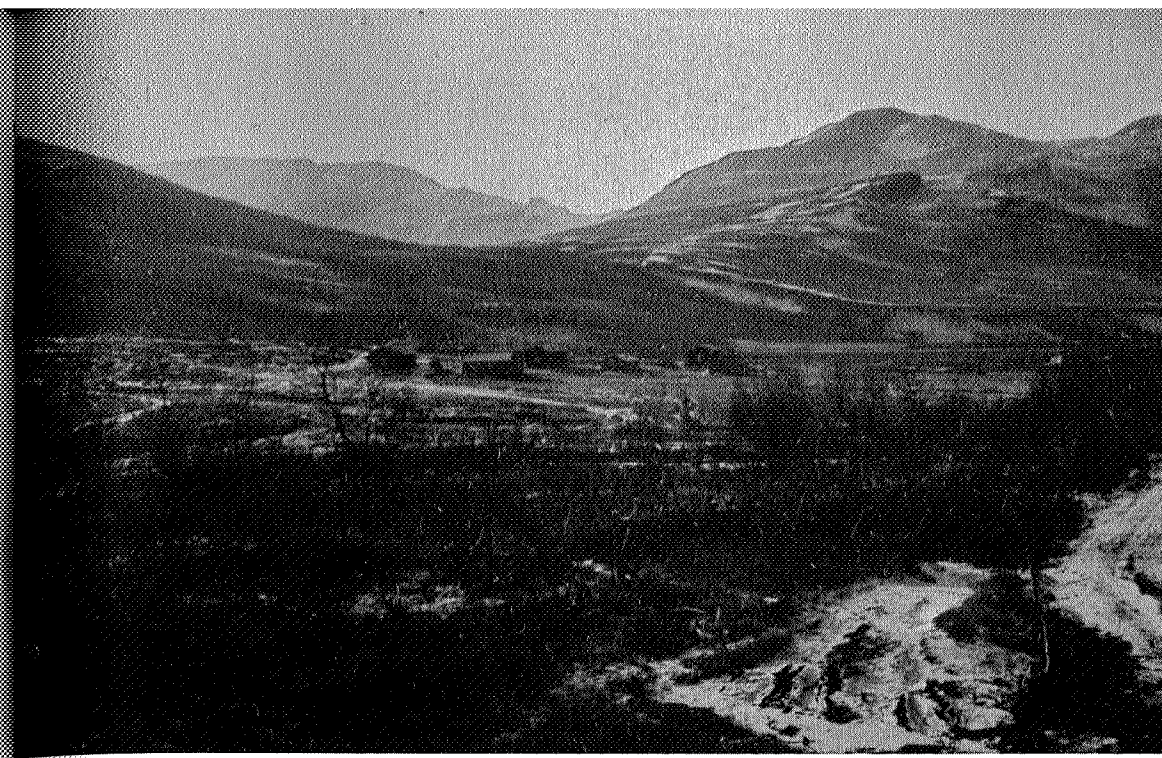
Selve utoverreisen var også arbeidskrevende. Drifteveien fra Grindalsgårdene var nærmere tre mil, og det var minst like langt fra Rindal. Foruten buskaper skulle det være med mat for hele sommeren, sengeklær, redskaper for melkeblandingen og oppbevaring av produktene, salt til smøret, grovsalt og byggmel til kyrne (i senere tid), bestikk, kopper osv. - det store problemet var å huske alt en hadde bruk for, sier en av de tausene (budeiene) som var her ute omkring siste krig. Flere dro forresten utover med lassene dagen før buskaper, for å gjøre alt klart. Trebøtter og kopper av forskjellige slag var mye brukt helt til det siste, og de måtte tettes og vaskes etter vinteren. Hus skulle rundvaskes - også fjøset fikk en omgang med kost og vann. Alt treverk skulle være trehvitt på ei skikkelig seter - det var adelsmerket for ei virkelig setertaust.

I setersesongen var stort sett alle melkekyrne på gården på setra. Unntatt var bare ungdyra og ei eller to «heimkyr», som skulle holde onnafolket med frisk melk. Ofte tok setereierne imot leiekyr, som regel fra småbruk uten egen seter. Tausa likte dette imidlertid svært dårlig - for melk og melkeprodukter fra de enkelte «fordelinger» (=deler av buskaper med forskjellige eiere) måtte holdes strengt adskilt. Tre slike fordelinger i ett fjøs var ikke uvanlig.

To-tre ganger i løpet av sesongen kom det transport for å hente smør og ost. Omkring månedsskiftet juli/august kom det så et par onnakerer, for å slå setervollen. Det var på Sørstuggusetra de slo mest - opptil fire vinterlass eller nesten 1,5 tonn godt høy. Der hesjet de også - ellers ble høyet stort sett tørket på bakken. Når det så var tørt ble det kjørt eller båret inn i de høyløene som sto på vollene (som nå forlengst er borte).

Innimellom dette kom det så turister - til glede men også litt ergrelse for de som arbeider her. Vafler og rømme var ønskeserveringen, det var da også å få de fleste dagene. Men under krigen kunne nok denne trafikken bli i største laget.

Etter 8-9 uker, nærmere bestemt rundt 10. september, var det tid for å dra heim. Da kunne det ofte ligge så mye snø på marka at kyrne ikke kunne slippes på beite før langt ut på formiddagen. Heimturen kunne derfor bli strabasiøs nok.

Fra venstre Nermyrsetra, Reitåsetra og Øvermyrsetra. Sistnevnte var før brukt av Aunan. I bakgrunnen Svarthamran (Bottenfjellet i utskiftningen i 1843, Finnskarret og Geithetta (Fanfarhø i eldre beskrivelser). (Kjell Erik Resell).

I eldre tid var rovdyra en plage. Det fortelles at en gang våknet tausene på de nedre setrene av et fryktelig leven ved det sauefjøset som sto på den andre sida av åa (der det fremdeles heter Sauhusøya). Bamsen var i gang med å forsøke å slå inn fjøsdøra. Det lyktes ikke, men den fikk labben inn gjennom en glugge og dro ut bjellesauen. En del av døra, med merker etter klørne, var på Sørstuggusetra til i nyere tid.

Men om buskaper dro heim, og setra og fjøset ble vasket og stengt (det skulle forresten alltid stå igjen en kopp med byggmel, i fall en forvillet turist måtte bryte seg inn for å berge livet vinterstid) var sesongen ikke over. Tilbake sto heimkjøring av det høyet som lå i høyløene. Det kunne bare foregå på vinterføre - og det var som regel på svarteste vinteren disse turene gikk. Da sto kjørerne opp i firetida om morgenen, kjørte utover så langt furuskogen gikk, fylte så sledene med gadd (tørrfuru) og var framme i tre-firetida om ettermiddagen. Lessinga måtte så gjøres unna, og den kunne det ikke jukes med skulle lasset henge på tilbake. Den tok derfor gjerne et par timer. Så

var det å krype inn i kalde seterhus og sengeklær, før heimturen startet grytidlig neste morgen. Etter 36 timer var hest og kjører heime igjen, med et lass på omtrent 300 kg høy. Etter dagens foring hadde dette (omregnet) kanskje vært nok til ei ku i tre dager.... Det er likevel ikke mer enn knapt 40 år siden siste høylasset ble hentet fra Svartådalen.

Men den viktigste jobben her ute var det likevel setertausa som gjorde. Da hun ikke lenger orket kjøret, ble seterdrifta nedlagt (litt forenklet sagt). La oss derfor se litt på hvordan dagen kunne arte seg for henne, for 40 - 50 år siden.

Setertausas hverdag!

Selv om det etterfølgende er bygd på opplysninger fra de siste som drev setre i Svartådalen, er det ingen grunn til å tro at arbeidet har endret seg vesentlig siden seterbrukets oppkomst (bortsett fra da separatoren kom - men den lettet neppe arbeidet vesentlig).

Dagen skulle utnyttes, så tausa måtte opp i rett tid, dvs. ca. klokken halv seks. Så var det å få i seg litt mat, før morgenmelkinga tok til. Den tok sin tid, med 10-15 kyr og opptil tre «fordelinger» av melka.

Det var fast bestemt når kyrne skulle løses (slippes) - det skulle skje samtidig for alle i grenda, i halvåtte-åttetida. Så var det å fli rent fjøset, med vann og sopelime, separere melka og vaske bøtter og kopper. Til det skulle det være varmt vann, og mens det sto på ovnen kunne det bli en liten pust i bakken. Etter at vaskinga var unnagjort, var klokka gjerne ni-halvti. Dette var en uunngåelig start på dagen hver eneste dag i de 8-9 ukene jobben varte, helg som ørk.

Etter dette var det videreforedling av melka. Det var flere prosesser som kunne skje samtidig, og som regel faste dager for koking av gammelost, kvitost og av og til mysost, og kinning av smør. Kokingen av ost kunne gjerne foregå hele dagen, så det var ikke små mengder ved tausa måtte bære inn. Som regel var hun alene om dette.

Dette pågikk hver dag (utenom søndag) til kyrne kom heim igjen i fire-femtida. Det vil si hvis de kom heim. Etter at rovdyra forsvant ble buskapen nemlig normalt ikke gjetet - og var beitet og været godt var det slett ikke hver dag kyrne fant det for godt å være på plass igjen til kveldsmelkinga. Da måtte tausa ut - ofte fire-fem km innover

De to nederste setrene i dalen ca. 1902, Sørstuggu- og Bruholtsetra. Foran Sørstuggusetra ser vi en del av det utstyret som ble brukt i arbeidet med melka. Legg merke til «kulturlandskapet» nær setrene - fullstendig snauhagd og åpent. Dette var et fellestrekk både ved setrene og nede i bygda. Det store vedbehovet sammen med beitinga var årsaken. I dag fyres det med strøm og olje, og buskapen beiter på kultureng - derfor gror store områder igjen med bjørk og vier. Personene mellom setrene er trolig tausa på Sørstuggusetra i en årrekke, Jodda Grindal (senere gift Kjelland) og søsteren Oline (senere gift Kyllø, 91 år i 1983 og en av informantene til denne artikkelen).

Litlsvartådalen for å drive kyrne inn, før melking, separering og vask av kopper og kar. Det kunne bli riktig senkveld før dette var unnagjort. En gang hendte det at tausa på ei av de nedre setrene sovnet under morgenmelkinga, behagelig framoverlent mot den varme kukroppen. Først da nabotausa løste kyrne sine, våknet hun av bråket....

Likevel var det tid til «selskkelig» omgang. Hver kveld trakk tausene i grenda sammen hos hverandre, og praten kunne gå langt utover kvelden. Særlig stas var det når en ventet folk heimefra - kanskje en spesiell? Men det var ikke så ofte. Hverdagen var preget av slit, og det var slett ikke så rart at det etter hvert ble vanskeligere

De nederste Svartådalssetrene. I bakgrunnen, mellom Geithetta og Trollhetta, sees Folldalen. (Kjell Erik Resell).

og vanskeligere å finne noen til å ta på seg dette arbeidet.

Først på 1950-tallet var det stort sett slutt. Besetningene ble redusert, men likevel gikk det ikke. Siste året det var kyr i Svartådalen var visstnok i 1956, på Reitåsetra.

Seterdrifta i Svartådalen tok altså slutt for 25-30 år siden - her som så mange andre steder rundt om i landet. Jeg har her og der i dette stykket vært inne på årsaker til denne utviklingen. Men årsaksforholdene er ikke enkle. På den ene siden virket ønsket om å rasjonalisere drifta etter siste krig, med overgangen til moderne driftsformer (f.eks. kulturbeitet: «då vi fekk kulturbete ville ikkje kyrne lenger åt setra», sier en av de siste tausene i Svartådalen) og rene lønnsomhetsbetraktninger. Mot dette virket et nettverk av *holdninger*, trukket ut over bondesamfunnet i generasjoner, som gjorde det svært vanskelig for unge gårdbrukere å bryte med de driftsmåter fedrene hadde utviklet.

Men seterdrifta i gammel forstand var nok dødsdømt idet krigen sluttet, og vi etterhvert fikk tilnærmet ubegrensede mengder kraftfôr

og kunstgjødsel som gjorde det unødvendig å jage buskapen milevis innover fjellet på beite. Beitet ble *dyrket* like ved gårdene, og *det* hadde aldri vært gjort tidligere.

Kilder, litteratur og informanter:

Bakgrunnsstoffet for avsnittet «Framvekst og eiendomsforhold...» er dels framskaffet ved gjennomgang av panteregisteret for Nordmøre (og pantebøkene), dels velvilligst utlånt av Mikal Illøkken i form av utdrag og tilleggsutdrag for Frostating lagmannsrett i ankesak 14/1980, inneholdende en rekke dokumenter av betydning for mine vurderinger. Fullstendig liste over dokumenter kan fås på forespørsel.

Opplysningene om gårder og brukere i Rindal er (foruten fra dokumentene) hentet fra Hans Hyldbakk: **Gards- og ættesoge for Rindal**. Band 1. 1964. Ellers gir en artikkel av Arnt Kjelland om seterveien fra Grindal til Svartådalen fra 1966-67, trykt i **Rennebu Historielag**. Årsskrift 1978 og 1979, og en del opplysninger.

Opplysninger er ellers utgitt av:

Oline Kylo (f. på S. Grindal 1892) taus på Sørstuggusetra i en del år omkring 1910.

Gunnhild og Ola Reitås, Grindal

Astrid Fossum (f. på Sørstuggu Grindal).